
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФЕНОМЕНУ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

О.М. Онаць, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії управління освітніми закладами Інститут педагогіки НАПН України

Культура пронизує усі сфери людської життєдіяльності — від матеріально-виробничої і сфери потреб — до найвеличніших виявів людської творчості. Вона впливає на соціально-психологічні прояви життєдіяльності особистості: працю, діяльність, побут, дозвілля, етику, етикет, мислення, красномовство.

Зміст культури впливає не тільки на темп діяльності, прискорюючи чи уповільнюючи її, а й визначає її змістовне цілеспрямовання. Культура як людська і суспільна категорія діяльності та величезна цінність розглядається у таких масштабних (великовекторних) напрямках:

- культура виробництва матеріальних благ (землеробство, тваринництво, ремісництво, культура харчування, технічні досягнення століть і епох);
- культура духовна, пов'язана з особливою діяльністю людини: трудовим досвідом, спадкоємною працею, пошануванням Землі, Сонця, Неба, Вітру, рослинного і тваринного світу, літературою і мистецтвом, архітектурою.

Призначенням культури є задоволення як духовних, так і матеріальних потреб людини. Саме культура дає змогу ці потреби чітко усвідомлювати, виявляти і визначати, а також зумовлює їх розвиток і вдосконалення.

Розгляд різних типів культури у суспільстві як автономних систем цінностей та ідей, що визначають тип організацій, передбачає включення в культуру всього багатства матеріальних цінностей, етнічних звичаїв, різноманітності мов і символів тощо. Розмаїття культурних феноменів у цих напрямках досліджень, незважаючи на їх динамічність і відносну самостійність, потребує розгляду культури як ціннісної системи. Системотвірним фактором тут виступають історичні основи окремої культури, які представлені світоглядними універсальними категоріями культури. У своїй взаємодії і взаємозумовленості вони являють цілісний образ людського світу та місце культури в ньому.

В історичному контексті культура в усі часи виступала могутнім чинником соціального розвитку. Вона завжди відображала якісну характеристику суспільного життя, уособлювала в собі специфічний спосіб розвитку людської життєдіяльності, зафіксований у результатах діяльності, в системі соціальних норм і правил, релігійних і художніх поглядах людини, у функціонуванні техніки, у феноменах моралі та естетичного досвіду. Як соціальний індивід людина є творенням культури, а культура — творцем людини [2, с. 439].

У XXI столітті набуває широкого обговорення нова система цінностей і цілей освіти, відроджується концепція особистості, яка базується на ідеях природовідповідності, культурної доцільності та індивідуально-особистісного розвитку. Зазнають змін погляди на дитинство, яке розглядається як самоцінний період людського життя. З'являються нові парадигми освіти, в яких педагогічна діяльність визначається новою мовою науки. У науковий обіг входять такі поняття, як «освітній простір та «освітній регіон», «інноваційні процеси» та «екологія дитинства», «суб'єктний досвід» та «особистісні думки», «культурно-інформаційне середовище» і «освітні технології», «дитиноцентризм», «культурно-освітнє середовище». Це означає, що культура стає визнаною суспільною та особистісною цінністю у сфері освіти.

Зазначені тенденції свідчать про те, що основними методами проектування і розвитку освіти стає культурологічний підхід, який орієнтує систему освіти на діалог з культурою людини як її творця і суб'єкта, здатного до культурного саморозвитку, на утвердження ціннісного ставлення до людини, гуманізацію стосунків між людьми, зміцнення духовно-моральних основ родинного і суспільного виховання, бережливе ставлення до кожної дитини, культурну ідентифікацію кожної особистості.

Зміна ціннісних орієнтацій у політиці, економіці, науці, культурній сфері зумовлена зміною цивілізацій, яка відбулася на межі століть та на початку XXI століття. Вік техніки змінюється на вік людини. Людство веде творчий пошук шляхів переходу від технології цивілізації минулого XX століття до антропогенної цивілізації теперішнього і майбутнього XXI століття.

У світовому інтеграційному процесі відбувається змішання різних етносів і етнічних культур. Помітним і правомірним є бажання кожної нації зберегти свої національні традиції та цінності, мову, мистецтво, свою етнічну ментальність, і разом з тим виникає необхідність навчатися жити в полікультурному, толерантному, педагогізованому середовищі.

Тому формування основ педагогічної культури є одним з найважливіших завдань при підготовці майбутніх педагогів і керівників, а зростання рівня сформованості педагогічної культури — при підвищенні кваліфікації керівників загальноосвітніх навчальних закладів та вчителів. Адже вона створює і обслуговує духовні та матеріальні цінності. Духовні цінності — це накопичені людством педагогічні знання, досвід, почуття, настрої, теорії, концепції, педагогічне мислення. Матеріальні цінності втілені в установах освіти, засобах навчання і виховання, навчально-методичному, ресурсному значенні..

Управлінська діяльність керівника загальноосвітнього навчального закладу безпосередньо пов'язана з поняттями: матеріальна й духовна культура, матеріальні та духовні цінності, цілі освіти, мета управління, навчання й виховання, розвиток учнів та формування професійної компетентності членів педагогічного колективу [1; 3-3; 15].

До вивчення та формування педагогічної культури керівника ЗНЗ, що є метою нашого дослідження, можна застосувати такі концептуальні підходи: аксіологічний; діяльнісний; етносоціологічний; особистісний; духовний.

Аксіологічна концепція розглядає педагогічну культуру як сукупність накопичених людьми матеріальних і духовних цінностей, на які орієнтується педагогіка як наука про виховання. Її прихильники в будь-якому елементі педагогічної культури вбачають не стільки сам предмет, скільки його значення для керівників, вчителів та інших працівників закладу, учнів, яке він має за межами свого природного буття. Педагогічна культура, таким чином, розглядається як предметний світ, сповнений значущих для людини цінностей. В аксіологічній концепції виділяють два підходи: бінарний — розглядає включення в педагогічну культуру як позитивних, так і негативних цінностей; прогресивний — розглядає включення в педагогічну культуру тільки позитивних цінностей.

Діяльнісна концепція спрямована на дослідження сутності, засобів і способів педагогічної діяльності, які забезпечують реалізацію професійних і особистісних цінностей вчителів. І цінності, які сповідує школа і її керівник, позначаються на способі досягнення мети. Спосіб діяльності та засоби відображають рівень сформованості педагогічної культури керівника ЗНЗ та рівень організаційної культури навчального закладу, оскільки вони визначають пріоритетні якості, необхідні для цієї діяльності: розум, силу, підприємливість, творчість, духовність тощо.

Етносоціологічна концепція розглядає педагогічну культуру як діяльність людини на протигагу тому, що дається природою.

Прихильники даної концепції вбачають в педагогічній культурі сукупність всього, що робить людину людиною, фахівця фахівцем. При цьому поняття «все» містить у собі як суто природні об'єкти, так і предмети, створені людьми, і духовні явища. Педагогічна культура допомагає виявити людяність у людині, ступінь, шлях формування, розвитку й реалізації соціальних сил особистості в її різноманітній суспільній діяльності, зокрема професійній. Саме культура відрізняє людину від усіх інших живих істот. Оскільки розвиток особистості здійснюється в процесі соціалізації за рахунок засвоєння соціального досвіду, найбільш вдалий варіант етносоціологічної дефініції педагогічної культури можна визначити таким чином: педагогічна культура є концентрованим досвідом попередніх поколінь, що дає можливість кожному керівнику і вчителю засвоїти цей досвід самому, брати активну участь у його примноженні та впровадженні.

Особистісна концепція сприяє виявленню актуальних якостей особистості керівника, лідера і менеджера, педагога-професіонала — як суб'єкта міжособистісних управлінських та навчально-виховних стосунків, управлінської діяльності, який саморозвивається і самореалізується.

Духовна концепція відображає культуру духовної сфери життя суспільства і навчального закладу, зокрема: віру, мораль, мистецтво тощо. До духовної культури відносять культуру інтелектуальну, моральну, правову, художню і релігійну.

Такий розподіл культури є умовним. Деякі дослідники вважають, що культура — це нормативні вимоги до будь-якої діяльності особистості, а тому розмаїття культури залежить від кількості видів людської діяльності. Ускладнення різних видів діяльності призводить до розвитку і диференціації культури, виділення в ній нових самостійних елементів і підсистем, субкультур.

Варто зазначити, що одні дослідники пов'язують педагогічну культуру з інформацією та знаковими системами, у яких вона закодована. Інші характеризують її як унікальну технологію людської діяльності. Треті вбачають у ній небіологічну систему адаптації людини. Четверті сприймають її як ступінь розвитку вольової сфери в людській діяльності. П'яті розуміють культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей. Кожен з представлених підходів виділяє власний предмет дослідження, що й актуалізує виокремлення педагогічної культури.

У першому випадку про педагогічну культуру можна говорити як про критерій ефективності передачі інформації від попередніх поколінь до наступних і рівня витрат останніх при засвоєнні знакових систем.

У другому випадку слід виходити з поділу культури за видами діяльності та вбачати в ній технологію конкретного управлінського чи педагогічного виду діяльності. При третьому підході педагогічна культура буде виходити далеко за межі конкретного виду діяльності й визначати форми та методи соціалізації та соціальної адаптації особистості. У четвертому випадку поняття педагогічної культури набуває ціннісного характеру, виражаючи ступінь суспільного сприяння або протидії формуванню вільно діючої особистості. І, нарешті, в останньому випадку вона однозначно визначається як форма прояву духовної культури суспільства. Така поліваріативність можлива за умови, що кожен вид завжди несе в собі родові ознаки. Універсальність родового поняття «культура» проявляється й у кожному з його видових проявів.

Представлені варіанти концептуальних підходів до розподілу культури за видами, при всьому розмаїтті вихідних підстав, гармонійно доповнюють і конкретизують один одного та можуть бути застосовані до характеристики педагогічної культури. Основними критеріями виділення тих або інших типів педагогічної культури виступає зміст ціннісних орієнтацій у сфері освіти, норми стосунків керівника загальноосвітнього навчального закладу і тих, з ким він працює: вчителя, учня, — а також розвиток вольової сфери керівника при виконанні ним своєї соціальної ролі лідера і менеджера.

Оскільки педагогічна культура є складовою загальної культури, то керівнику навчального закладу важливо знати, що вона може виконувати такі функції: освоювально-перетворювальну, акумуляцій і трансляції досвіду через традицію, комунікативну, нормативно-регулятивну, прогностичну, гедоністичну, захисну.

Освоювально-перетворювальна функція педагогічної культури в управлінській діяльності керівника ЗНЗ дає змогу пізнавати і видозмінювати ті чи інші явища як зовнішнього, так і внутрішнього життя колективу закладу.

Функція акумуляції і трансляції досвіду через традицію допомагає в рамках педагогічної культури забезпечити зв'язок минулого з сучасним і використати його для досягнення власних управлінських цілей щодо розвитку навчального закладу, забезпечення якості освіти тощо.

Комунікативна функція педагогічної культури означає, що саме в рамках культури може здійснюватися організована, взаємовигідна й ефективна комунікація, міжособистісне професійне спілкування.

Нормативно-регулятивна функція передбачає, що педагогічна культура виступає регулятивним фактором, який прямо і опосередковано вказує на доцільність чи недоцільність виконання тих чи інших

управлінських дій, щоб бути успішним у даному — культурноосвітньому середовищі;

Прогностична функція дає змогу через педагогічну культуру в управлінській діяльності керівника здійснювати прогнозування стратегічного розвитку навчального закладу, відчувати і втілювати нові ідеї, або програмувати власний культурний розвиток. І розвиток всіх учасників навчально-виховного процесу таким чином, щоб у потрібний час досягати тих чи інших важливих цілей.

Гедоністична функція має естетичний характер. Це функція не тільки задоволення; наслідування, визнання, досягнення тих чи інших культурних цілей, врахування задоволення, відчуття комфорту, зумовленого належністю саме до конкретної культури, саме до цього колективу, до конкретного освітньо-культурного середовища. Принцип задоволення є своєрідним критерієм, показником ефективності та рівня сформованості педагогічної культури.

Захисна функція дає змогу відчуті педагогічну культуру як набір засобів, які можуть захистити людину від надмірної відвертості, нерозуміння, безграмотного спілкування, відчуження [14, с. 246-247]. Саме завдяки захисній функції педагогічної культури можна визначати стандартні та нестандартні шляхи розв'язання проблем і зменшити стан невизначеності, коли люди зустрічаються з новими ситуаціями, у які ніколи не потрапляли раніше.

Названі функції дають змогу не лише визначити педагогічну культуру як системотворчий і світоглядний компонент формування особистості керівника-професіонала, але й побачити в ній дієву, практично значущу силу, яка здатна активно впливати на процес досягнення тих чи інших цілей з допомогою витонченого і гнучкого інструментарію.

У структурі педагогічної культури керівника навчального закладу можна виділити такі блоки: когнітивний та поведінковий.

Когнітивний блок педагогічної культури керівника ЗНЗ являє нерозривну єдність двох складових — його актуальної культури та культури накопиченої (культурної пам'яті). Під актуальною розуміється та частина педагогічної культури, рівень сформованості якої має керівник, яка безпосередньо функціонує в певному суспільстві на даний момент і виражається в повсякденних проявах культури управлінської діяльності, побуту, стилю поведінки. Культурна пам'ять — це засвоєні, але не стерті прогресом старі знання та уміння, які за необхідності можуть використовувати досвід минулого. Актуальна педагогічна культура керівника ЗНЗ включає знання про ті форми і методи трансляції соціального досвіду, які реально функціонують у сучасному суспіль-

стві. Культурна пам'ять зберігає інформацію про колишні форми та методи передачі суспільного досвіду, які не використовуються у практиці навчання і виховання, управління навчальним закладом сьогодні.

Поведінковий блок педагогічної культури включає відповідні норми, цінності, звичаї і традиції, які сповідує та яких дотримується керівник. Будь-яка культура завжди має соціально-нормативний характер. Соціальні норми визначаються як загальноприйняті правила, зразки поведінки або дії. Засвоюючи їх, людина долучається до конкретного виду культури. Педагогічна культура є нормативною, оскільки з її допомогою встановлюються певні норми можливих стосунків керівника загальноосвітнього навчального закладу з педагогічним колективом, учнями та їхніми батьками.

Норми педагогічної культури історично мінливі. Це пов'язано з динамічністю і варіативністю утворення її як сфери діяльності. Серед факторів, які серйозно вплинули на зміну норм педагогічної культури, можна виділити такі: перехід до моногамної форми шлюбу з передачею патріархальній родині функцій суб'єкта педагогічного впливу замість родоплемінного виховання; виділення освіти в окрему систему діяльності та поява професійної педагогіки; поява друкарства; поява світської педагогіки; формування класно-урочної системи; виділення психології у самостійну галузь знання; виокремлення освіти в галузь суспільного виробництва, що обумовлена потребами матеріального виробництва та його обслуговування; вплив науково-технічної революції на освіту, поява якісно нових форм збереження, переробки та передачі інформації, породжених нею.

Культура професійно-педагогічної поведінки керівника передбачає, що за різних обставин управлінської діяльності (з колегами, учнями, їх батьками, керівництвом) керівник ЗНЗ — директор школи дотримується норм моралі і педагогічної етики, проявляє гідність, доброзичливість, витримку, культуру спілкування, почуття такту. Він володіє своїм голосом, мімікою, жестами, визначається привітністю, повагою до людей, чуйністю та прагне до самовдосконалення.

Педагогічна позиція, психолого-педагогічна компетентність, особистісні якості, ціннісні установки, творчо-лідерський досвід управління концептуалізує професійну поведінку керівника ЗНЗ, надає йому власного неповторного управлінсько-індивідуального стилю. І, навпаки, професійна поведінка керівників, для яких характерний низький рівень педагогічної культури, визначається безсистемністю, непослідовністю, невмінням творчо, оригінально вирішувати управлінсько-педагогічні проблеми.

Таким чином, професійно-педагогічна поведінка керівника ЗНЗ — це форма практичного втілення його індивідуальної педагогічної культури та прояв рівня її сформованості. Реалізації керівника ЗНЗ як гуманної творчої особистості, що вільно вибирає найбільш доцільні та ефективні форми і методи управлінської діяльності, багато в чому сприяє організаційна культура навчального закладу, морально-психологічний клімат в культурно-освітньому середовищі та інноваційні процеси, які забезпечує керівництво навчального закладу власним прикладом.

Із зазначеного вище очевидним є той факт, що основним системоутворюючим елементом педагогічної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу виступає його управлінська діяльність та педагогічна діяльність як усього освітянського суспільства, так і його складових: соціальних, професійних, демографічних груп, а також окремих особистостей як суб'єктів цієї культури — керівників та педагогічних працівників, учнів, їхніх батьків.

Окрім зазначених блоків, у структурі педагогічної культури можна виділити кілька рівнів.

Найбільш глибокий, прихований рівень включає систему поглядів і переконань, що поділяються учасниками навчально-виховного процесу і є результатом розумового програмування. Його практично неможливо побачити. Зовнішній рівень становить видимі риси, які є зовнішніми проявами рівня сформованості педагогічної культури і простежуються в стилі професійної поведінки керівника ЗНЗ у процесі його міжособистісної взаємодії з членами педагогічного колективу, з учнівським самоврядуванням, батьківською громадою тощо.

Складовими, які мають великий вплив на формування педагогічної культури керівника та колективу ЗНЗ, її зовнішніми проявами виступають: символи, герої, ритуали як видимі явища, що свідчать про очевидні й приховані переконання, цінності та настанови, правила і норми, які діють у навчальному закладі.

Символи — це слова, гасла, ідеї, дії, предмети, які традиційно використовує загальноосвітній навчальний заклад, щоб зробити більш зрозумілими для всіх учасників навчально-виховного процесу завдання й цілі діяльності. Такими символами можуть бути: емблема, прапор, гімн, мова, якою користується керівник і колектив, усі працівники та учні. Це може бути манера одягатися, оформлення інтер'єру навчальних приміщень, стиль спілкування у навчальному закладі тощо.

Герої — це найбільш авторитетні та заслужені творчі вчителі, представники адміністрації закладу, учні чи батьки, які є своєрідними взір-

цями для всіх. Їхній стиль роботи, ідеї, пропозиції, дії, інноваційний досвід схвалюються і підтримуються заради розвитку та позитивного іміджу навчального закладу.

Ритуали — це звичаї і традиції ЗНЗ. До них можна віднести проведення зборів, конференцій, манера вітати один одного, спосіб збереження владної дистанції (субординації), традиційні свята школи, особливості організації чергування, турбота про ветеранів, наставництво, шефство тощо.

Визнані всіма цінності й настанови мають великий вплив на працівників, учнів, батьків та інших представників культурно-освітнього середовища, Керівник ЗНЗ та його заступники, голови методичних об'єднань і творчих груп учителів, представники учнівського колективу, батьківська громада спільно вирішують, що добре, що погано, що раціонально, а що — ні.

Представлені вище характеристики складових, які мають вплив на формування педагогічної культури керівника та вчителів, неоднаково глибоко вкорінені в організаційну культуру навчального закладу. Зовнішній рівень — це символи, які легко виявляти і змінювати. Два більш глибоких рівні відображають міжособистісні стосунки і способи дій. Вони ґрунтуються на настановах, особистісних цінностях керівників, вчителів, учнів і є досить стабільними, їх нелегко виявити чи змінити.

Таким чином, зовнішній прояв впливів на формування педагогічної культури керівника ЗНЗ легко піддається змінам, тоді як внутрішній, глибинний — значно важче. З іншого боку, навіть поверхове маніпулювання зовнішніми символами: зміна манери рухатися, одягатися, презентувати себе — справляє досить істотний вплив на оточуючих. Здійснювати цей видимий і легкозмінний вплив необхідно свідомо й цілеспрямовано. Для цього керівнику слід мати достатній чи високий рівень сформованості педагогічної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко, Р. Система організаційно-педагогічної діяльності міського управління освіти з підвищення компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : монографія. [Текст] / Р.П. Вдовиченко, Л.М. Калініна, В.Д. Чайка; за ред. Л.М. Калініної. — К.; Миколаїв: вид-во «Гліон», 2007. — 528 с.
2. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук; головний редактор В.Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 439.

-
3. Калініна, Л. М. Google-сервіси для вчителя. Перші кроки новачка : навч. посібн. — /Л.М. Калініна, М.В. Носкова. — Львів, ЗУКЦ, 2013.— 182 с.
 4. Калініна, Л. М. Професіограма українського директора школи [Текст] / Л.М. Калініна // Газета для керівників шкіл «Директор школи». — Січень, 2001. — 3 (147). — С. 1, 13-15.
 5. Калініна, Л. М. Сутність феномену управління [Текст] / Л.М. Калініна // Директор школи: Україна. — 2000. — № 2. — С. 26 — 33.
 6. Калініна, Л. М. Сучасні функції керівника школи [Текст] / Л.М. Калініна // Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції «Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи». — Суми: «Мрія-12 ЛТД», 1998. — С. 111-113.
 7. Калініна Л. М. Теоретичні підходи до управління навчальним закладом [Текст] // Директор школи. — 2004. — №10. — С. 12-14.
 8. Калініна, Л. М. Технологія інформаційного управління закладом освіти : науково-методичний посібник [Текст] — Харків: видавнича група «Основа», 2005. — 159 с.
 9. Калініна, Л. М. Феномен культури в управлінській культурі керівника загальноосвітнього навчального закладу та методи його дослідження [Текст] / Л.М. Калініна // Зб. наук. пр. «Педагогічна освіта: теорія і практика». — Вип. 5. — Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2010. — С. 32 — 42.
 10. Калініна, Л.М. Теорія і практика функціонування обласного ліцею інтернатного типу : наук.-метод. посібн. [Текст] / Л.М.Калініна, Н.В. Кнорр, М.І.Рябуха — Київ — Херсон: Айлант, 2004. — 304 с.
 11. Калініна, Л. М. Інформаційне управління загальноосвітнім навчальним закладом: системи, процеси, технології : монографія [Текст] / Л.М. Калініна. — К.: Інформатодор, 2008. — 472 с.
 12. Калініна, Л. М. Теоретико-прикладні аспекти формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу : монографія [Текст] / Л.М. Калініна. — К.: Педагогічна думка, 2012. — 159 с.
 13. Освітній менеджмент в умовах змін : навч. посіб. [Текст] / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан, Р. Шиян та ін. / За заг. ред. В. Олійника, Н. Протасової та ін. — Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011. — 308 с.
 14. Паращенко Л. Державне управління розвитком загальної середньої освіти в Україні: методології, стратегії, механізми : монографія /Л.І. Паращенко. — К.: Майстер книг, 2011. — 536 с.
 15. Управління інноваційним розвитком загальноосвітнього навчального закладу: моделі, соціокультурні процеси, технології : наук.-метод. посіб. [Текст] / [Л.М. Калініна, А.Ф. Остапенко, В.В. Лапінський, В.В. Литвинчук, В.В. Рогоза та ін.]; за наук. ред. проф. Л.М. Калініної. — Київ — Володимирець : Інформатодор, 2011.— 560 с.